

УДК 347.73

ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ПОРУШЕННЯ ФІНАНСОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА НА РІЗНИХ СТАДІЯХ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ

Тетяна ЯМНЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права і процесу
Національного авіаційного університету

SUMMARY

The article is devoted the features of process of proving in matters about violations of financial legislation. During research some inconsistencies were exposed in the CAJ of Ukraine and the ways of their correction are offered. It was determined that the object of proving the circumstances which justified the claim or objection or have a different meaning for the case, and that should be set at a judgment in the case. The court examines the evidence for establishing these circumstances.

Key words: proof, proving, financial legislation, judicial commission, stages of judicial trial.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена особливостям процесу доказування у справах про порушення фінансового законодавства. У ході дослідження були виявлені деякі неузгодженості у КАС України та запропоновані шляхи їх виправлення. Визначено, що предметом доказування є обставини, якими обґрунтовуються позовні вимоги чи заперечення або які мають інше значення для вирішення справи, та які належить встановити при ухваленні судового рішення у справі. Для встановлення таких обставин у судовому засіданні досліджуються докази.

Ключові слова: доказ, доказування, фінансове законодавство, судове доручення, стадії судового розгляду.

Постановка проблеми. При розгляді у адміністративних судах справ про порушення фінансового законодавства однією з найважливіших частин процесу є представлення доказів та проведення доказування. Однак законодавець залишив широке коло не врегульованих питань щодо самої процедури доказування. Тож виникає необхідність більш детально вивчити даний напрям діяльності адміністративного суду з метою пошуку шляхів його удосконалення.

Стан дослідження проблеми. Теоретичному опису доказів та доказування у адміністративному процесі присвятили свої роботи такі вчені, як Н.П. Каменська, О.Ю. Янчук, О.В. Умнова, С.М. Стахівський, Ю.Я. Лоза, С.В. Лунін та ін. Однак ці дослідження мали поверхневий характер і не спрямовувалися на пошук та усунення прогалин у процесі доказування у справах про порушення фінансового законодавства.

Пошук та правовий аналіз особливостей засобів доказування, які застосовуються адміністративним судом у справах про порушення фінансового законодавства, дозволить виявити проблеми, що виникли у цій сфері та розробити нові підходи до їх вирішення.

Метою статті є розгляд доказової діяльності адміністративного суду на різних стадіях судового провадження у справах про порушення фінансового законодавства, висвітлення проблем у застосуванні певних видів доказів та формулювання пропозицій щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Надання доказів в адміністративному процесі починається ще на етапі подання позовної заяви. Так, згідно із ч. 2 ст. 106 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), при поданні позовної заяви до суду першої інстанції позивач, задля підтвердження обставин, якими обґрунтовуються позовні вимоги, надає докази, а у разі неможливості – зазначає докази, які не може самостійно надати, із зазначенням причин неможливості подання таких доказів. У разі ж подання позовної заяви суб'єктом

владних повноважень, на підставі ч. 3 вищенаведеної статті, він зобов'язаний додатково надати доказ надіслання рекомендованим листом з повідомленням про вручення відповідачу та третім особам копії позовної заяви та доданих до неї документів [1].

При відкритті провадження до процесу надання доказів залучається відповідач, а суддя, постановляючи ухвалу про відкриття провадження, пропонує відповідачу надати в зазначений строк докази, які є у нього. Слід зазначити, що коли відповідачем виступає суб'єкт владних повноважень, він зобов'язаний надати свої заперечення проти позову (за їх наявності) у визначений судом строк, додавши до них всі матеріали, що були або мали бути взяті ним до уваги при прийнятті рішення, вчиненні дії, допущенні бездіяльності, з приводу яких подано позов (ст. 107 КАС України).

Вживаючи передбачені законом заходи, адміністративний суд має право витребувати докази з власної ініціативи. Показово, що це право суду фігурує не лише як лозунг, а кореспондується з обов'язком суб'єкта владних повноважень подати суду всі наявні в нього документи та матеріали, які можуть бути використані як доказ у справі. При невиконанні цього обов'язку суд витребує названі документи та матеріали. Таке положення започатковує досить принципову особливість, притаманну виключно адміністративному судочинству, що перетворює суд із спостерігача, арбітра в активного учасника процесу, активність якого спрямовується не на реалізацію інтересу будь-якої сторони спору, а на активізацію його справедливою та неупередженою вирішення [2, с. 41–42].

Дійсно, витребування доказів за власною ініціативою суду відбувається тільки в рамках адміністративного судочинства. Господарський процесуальний кодекс України встановлює витребування доказів виключно за клопотанням сторін (ст. 38 ГПК України). Причому воно має бути належним чином обґрунтовано [3]. Кримінальний процесуальний кодекс України в ч. 2 ст. 401 «пропонує учасникам судового провадження подати нові докази, на які вони

посилаються, або витребує їх за клопотанням особи, яка подала... скаргу» [4]. Навіть якщо суд не повинен збирати докази, то перевірити і оцінити їх – його обов'язок, оскільки він має прийняти обґрунтоване і законне рішення у справі [5, с. 41].

На попередньому судовому засіданні суд з'ясує, чи не відмовляється позивач від адміністративного позову, чи визнає відповідач адміністративний позов, і роз'яснює сторонам можливість щодо примирення. Якщо спір не врегульовано, суд виконує ряд процесуальних дій, серед яких визначення фактів, що необхідно встановити для вирішення спору (частина з них визнаються сторонами, інші належить доказувати та з'ясувати), якими доказами сторони можуть обґрунтувати свої доводи чи заперечення, встановлює строки для їх надання (ст. 111 КАС України). Також суд може запропонувати особам, які беруть участь у справі, доповнити чи пояснити певні обставини, а також надати суду додаткові докази (ст. 114 КАС України).

У разі потреби збирання доказів, необхідних суду, за межами своєї територіальної підсудності суд доручає відповідному адміністративному суду провести певні процесуальні дії. В ухвалі про таке судове доручення вказуються обставини, що належить з'ясувати, та докази, які слід зібрати суду, що виконує доручення (ст. 115 КАС України). Можливість вчинення таких дій значно спрощує та прискорює процес розгляду справи, однак у статті не визначено, про які саме форми збору доказів йдеться, а вжито узагальнюючий термін «збирання доказів». «Найчастіше предметом судового доручення можуть бути допит свідків за місцем їхнього проживання та огляд доказів на місці» [6], але зважаючи на те, що законодавець визначив, що таке доручення є обов'язковим, не підлягає оскарженню чи відхиленню та повинно виконуватися «невідкладно», такі доручення набувають більшого пріоритету, ніж розгляд власних справ, і це може значно відобразитись на якості адміністративного судочинства в судах, яким надають доручення. У результаті простежується неутішна перспектива, що вал доручень у майбутньому може призвести до суперечок усередині судової системи та перенавантаження деяких адміністративних судів. Для попередження виникнення конфліктних ситуацій законодавцю, на нашу думку, слід уточнити у тексті КАС України, які саме процесуальні дії можуть доручатися іншому адміністративному суду.

Беручи до уваги завантаженість адміністративної судової системи в Україні та задля зменшення бюрократії в судах, необхідно надати чітке визначення того, які процесуальні дії можуть бути доручені. Такими процесуальними діями виступають огляд доказів за їх місцезнаходженням та збір доказів (якщо їх неможливо зібрати з поважних причин). Тому пропонується викласти частину 1 ст. 115 КАС України у наступній редакції: «Суд, який розглядає справу, у разі потреби збирання доказів за межами своєї територіальної підсудності доручає відповідному адміністративному суду провести певні процесуальні дії, а саме огляд доказів за їх місцезнаходженням та збір доказів, які неможливо зібрати з поважних причин». Також необхідно зобов'язати адміністративний суд, на розгляді якого перебуває справа, зазначати поважну причину, через яку він не має можливості самостійно виконати дії, зазначені в дорученні. Такою поважною причиною може бути захворювання свідка, яке позбавляє його можливості з'явитися до суду, який розглядає справу тощо.

Частину 2 ст. 115 КАС України вважається необхідним викласти у наступній редакції: «В ухвалі про судове дору-

чення коротко зазначається зміст справи, що розглядається, вказуються обставини, що належить з'ясувати, докази, які слід зібрати суду, що виконує доручення, та обставини, через які суд не має можливості зібрати докази самотужки. Ухвала про судове доручення невідкладно надсилається до адміністративного суду, який буде її виконувати, та є обов'язковою для нього».

Справа має розглядатися у присутності осіб, які беруть участь у справі, однак є певні виключення із правил, що залежать від життєвих обставин та процесуального статусу цих осіб. Наприклад, у разі неприбуття в судове засідання без поважних причин відповідача розгляд справи може не відкладатися і справа може бути вирішена на підставі наявних у ній доказів (ст. 128 КАС України). Причини неприбуття, на думку М.І. Смоковича, слід визнавати неповажними, якщо за таких причин особа мала реальну можливість прийти в судове засідання або надіслати свого представника. Якщо ж прибуття в судове засідання могло потягнути за собою завдання шкоди цінностям вищим, ніж інтереси розгляду справи (наприклад, здоров'ю чи навіть життю особи), то причини неприбуття суд визнає поважними [6]. Таким чином, поважність причин неприбуття є оціночною категорією, яка залежить від конкретних обставин, тому при вирішенні цього питання суд повинен постановити вмотивовану ухвалу.

Законодавець визначив, що предметом доказування є обставини, якими обґрунтовуються позовні вимоги чи заперечення або які мають інше значення для вирішення справи, та які належить встановити при ухваленні судового рішення у справі. Для встановлення таких обставин у судовому засіданні досліджуються докази (ст. 138 КАС України). Дослідження доказів становить основну частину процесуальної діяльності суду та осіб, які беруть участь у справі, під час судового розгляду, що направлена на встановлення обставин, необхідних для об'єктивного розгляду адміністративної справи та ухвалення обґрунтованого судового рішення. Адже обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин в адміністративній справі, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Дослідження доказів має відбуватися послідовно. Так, у ч. 2 ст. 138 КАС України перелічені джерела доказів, які допомагають правильно встановити обставини. До таких джерел належать: пояснення осіб, які беруть участь у справі, показання свідків, письмові та речові докази, у тому числі носії інформації із записаною на них інформацією, висновки експертів [6]. Приводячи перелік джерел доказів, законодавець навів їх по вертикалі від найважливіших до необов'язкових, тож слід зважати, що саме в такому порядку він і рекомендує їх досліджувати.

Справи про порушення фінансового законодавства характеризуються цілою низкою доказів і суд, при участі сторін та інших учасників процесу, має їх дослідити та провести оцінку кожного доказу як окремо, так і в сукупності. Починається дослідження доказів з надання особами, що беруть участь у справі, пояснень відносно обставин справи. Суд, заслухавши пояснення сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, залежно від характеру спірних правовідносин встановлює порядок дослідження доказів, який в разі необхідності може бути змінений (ст. 140 КАС України). Відтак законодавець надає суду право на визначення послідовності дослідження доказів у судовому засіданні з метою забезпечення кращого сприйняття інформації про обставини у справі. Отримавши по-

яснення, суд із урахуванням пропозиції учасників процесу встановлює порядок дослідження інших доказів, про що виносить відповідну ухвалу.

Фахівці вважають, що дослідження доказів бажано починати з допиту свідків, щоб не затримувати їх протягом усього судового розгляду справи. Спочатку можна допитати свідків, які викликані на вимогу позивача, а потім свідків, які викликані на вимогу відповідача. Необхідно також зазначити, що залежно від обставин у справі або від перебігу судового розгляду суд, з власної ініціативи або за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, може змінити порядок дослідження доказів своєю усною ухвалою [6]. Такий порядок дослідження доказів є досить ґрунтовним, адже зменшується кількість «необов'язкових» учасників процесу, що значно полегшує роботу суду.

Щодо процесуальної ролі суду в оцінці доказів, то оцінювати докази суддя має за своїм внутрішнім переконанням, яке повинне ґрунтуватися на всебічному, об'єктивному та повному з'ясуванні всіх обставин справи за їх сукупністю. «Всебічне врахування конкретних обставин справи дозволяє органу уникнути помилок при винесенні рішення, з одного боку, накладення невинувато строгих стягнень, з іншого – ліберального відношення до злісних порушників» [7, с. 46]. Оцінці підлягає як вся сукупність доказів, так і кожен доказ окремо. Найважливішою умовою для прийняття правильного рішення у справі є правильна оцінка доказів.

Вся проведена діяльність та отримані висновки мають розглядатися через призму внутрішнього переконання судді. Це означає, що під час повного, всебічного і об'єктивного дослідження всіх обставин справи у суду формується своя певна думка щодо конкретної справи. Ця думка ґрунтується на некритичному ставленні до окремих доказів, відсутності будь-яких переваг одних доказів перед іншими, додержанні законності. До того ж посадова особа керується своєю правосвідомістю. Це є дуже важливим чинником у вирішенні питання про оцінку доказів, адже правосвідомість – це ставлення особи до права, його ролі у суспільстві [6].

Слід зазначити, що оцінює докази не тільки суд, а й інші особи, що беруть участь у справі. Це проявляється у клопотаннях, поясненнях цих осіб і надає суду можливість розглянути доказ з декількох позицій та допомагає прийняти правильне рішення.

Перелічені в законі обставин, що підлягають встановленню в правозастосовчій діяльності, отримали назву предмета доказування. Таким чином, законодавець орієнтує особу, що застосовує право, на збір інформації тільки за певними фактами, чим забезпечує цілеспрямованість її діяльності – пошук інформації тільки щодо певного змісту. Але і це не дає уявлення про ту кількість інформації, яка необхідна для вирішення питання про вибір необхідного варіанту впливу на управлінські сфери. Наука управління справедливо звертає увагу на те, що надлишок інформації зовсім не кращий, ніж її нестача. Якщо її обмежена кількість призводить до прийняття безпідставного рішення, то надлишкова – ускладнює процес її переробки, оцінки, тим самим затягується сам адміністративний процес [8, с. 106].

Законодавець передбачив, що письмові та речові докази, які не можна доставити до суду, оглядаються за їхнім місцезнаходженням. Для цієї процесуальної дії суд постановляє ухвалу та повідомляє про це осіб, які беруть участь у справі, а в разі необхідності викликає експертів, спеціалістів, перекладачів і свідків (ст. 147 КАС України).

Огляд доказів за їх місцезнаходженням використовується для дослідження та оцінки всіх доказів, що відносяться до справи, задля повного встановлення обставин у справі, навіть незважаючи на те, що їх доставка в суд є неможливою. Дослідження та оцінка таких доказів за їх місцезнаходженням проводиться за умови неможливості їх доставки до суду. Прикладом таких доказів може бути об'єкт, що вимагає особливого режиму зберігання, якщо такий режим неможливо забезпечити в суді, або великогабаритний об'єкт.

Головним призначенням експертизи в адміністративному судочинстві, на думку О.Ю. Янчука, є якісна оцінка спеціалістом з урахуванням вимог законодавства обставин справи, розуміння і оцінка яких виходить за межі обов'язкових знань судді адміністративного суду. Відповідно до ч. 2 ст. 81 КАС України такими знаннями є спеціальні знання в галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла. Позиції законодавця щодо обставин призначення експертизи в інших видах судочинства і провадження у справах про адміністративні правопорушення відрізняються. В адміністративному законодавстві немає чітко визначених обставин, коли має бути призначена експертиза [9, с. 146]. Тож роль експерта в адміністративному судочинстві є переважно допоміжною та має на меті надати учасникам адміністративного процесу допомогу при дослідженні та оцінці доказів.

Як зазначає Ю.Я. Лоза, найбільш доказове значення мають категоричні висновки (стверджувальні чи заперечувальні), які не допускають різних тлумачень і чітко підтверджують або заперечують ті чи інші факти. Але й категоричні висновки експерта потребують перевірки, оцінки їх обґрунтованості та вірогідності, як і будь-які інші докази. Лише ретельний всебічний аналіз та критична оцінка встановлених експертним дослідженням фактів забезпечує перевірку вірогідності та обґрунтованості висновку експерта і дозволяє суду використовувати їх як доказ у справі. Оцінка висновку експерта на кожній стадії адміністративного процесу характеризується своїми особливостями, але засади та мета оцінки доказів на всіх стадіях однакові. Оцінка висновку експерта судом враховує в себе перевірку відповідності його висновку іншим зібраним у справі доказам. Сам по собі факт протиріччя висновку експерта деяким матеріалам справи ще не свідчить про помилковість його результатів, так само як і відповідність їх іншим доказам ще не підтверджує вірогідність висновку. Лише у сукупності зі всіма зібраними у справі доказами він служить підставою для висновку щодо обставин справи [10].

Після з'ясування всіх обставин у справі та перевірки їх доказами головуєчий у судовому засіданні надає сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, можливість дати додаткові пояснення чи надати додаткові докази. Вислухавши додаткові пояснення і дослідивши додаткові докази, суд постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів (ст. 151 КАС України). Судові дебати складаються з промов осіб, які беруть участь у справі. Ці промови мають ґрунтуватись тільки на обставинах та доказах, які були представлені у судовому засіданні. «Ніякі красномовні промови у судовому процесі взагалі та в судових дебатах зокрема не мають жодного впливу на суд, крім доказів, підтверджених фактичними даними по суті справи» [11, с. 87]. Якщо під час судових дебатів з'ясовується, що є обставини чи докази, які не були досліджені, суд

постановляє ухвалу про повернення до з'ясування обставин у справі. Після закінчення дослідження цих обставин та доказів, суд повертається до проведення судових дебатів (ст. 152 КАС України).

Висновки. Резюмуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що процес доказування у справах про порушення фінансового законодавства на стадіях судового розгляду майже нічим не відрізняється від процесу доказування, який КАС України встановлює для інших справ адміністративної юрисдикції (єдина наявна відмінність закріплена у ст. 183-3 КАС України «Особливості провадження у справах за зверненням органів доходів і зборів» і полягає у скороченому терміні подання звернення (24 години) після встановлення обставин, що зумовлюють звернення до суду, й тому обмежує час, виділений контролюючим органам на збирання та фіксацію доказів, що може суттєво ускладнити дії, пов'язані з отриманням пояснень від свідків, витребуванням будь-яких письмових доказів, проведенням експертизи тощо). Сама ж правова основа доказування характеризується виваженістю та логічним підходом, а існуючі незначні неузгодженості процесуальних норм, хоча і несуть у собі шкідливі бюрократичні тенденції, неприпустимі для об'єктивного та неупередженого судочинства, можуть бути швидко виправлені шляхом внесення відповідних уточнень до КАС України.

Список використаної літератури

1. Кодекс Адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–37. – Ст. 446.

2. Кучерявенко М. Конституційні засади компетенції адміністративних судів: чи доцільна ревізія?.. / М. Кучерявенко // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2009. – № 1. – С. 41–44.

3. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10. – Ст. 88.

5. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : [монографія] / С.М. Стахівський. – К., 2005. – 272 с.

6. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України / [О.М. Пасенюк (кер. авт. кол.), О.Н. Панченко, В.Б. Авер'янов та ін.] ; за заг. ред. О.М. Пасенюка. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 704 с.

7. Производство по административным правонарушениям : [учеб. пособ.] / Под ред. Д.Н. Бахраха. – Свердловск, 1986. – 80 с.

8. Кісіль З.Р. Адміністративне право : хнавч. посіб. / З.Р. Кісіль, Р.В. Кісіль. – 3-є вид. – К. : ЦУЛ, 2011. – 696 с.

9. Янчук О.Ю. Судова експертиза в адміністративному судочинстві / О.Ю. Янчук // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 2(15). – С. 145–150.

10. Лоза Ю.Я. Допустимість висновку експерта в адміністративному судочинстві / Ю.Я. Лоза // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 531–534 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11javac.pdf>.

11. Лунін С.В. Докази – ключ до змагальності сторін у судовому процесі / С.В. Лунін // Вісник академії адвокатури України. – 2010. – № 2(18). – С. 86–89.